

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

137:4 • 2017

Hemlösa hemförhållanden

En exposé i tid och rum

BO LARSSON*

Stadsmuseet, Stockholm

Mannen som tittar in i kameran heter Carlos (se s. 677). Han är före detta lärare och bor på SHIS Västertorp i Stockholm, ett kommunalt stödboende för personer som inte kan få bostad på den ordinarie bostadsmarknaden. Bilden togs i december 2013, när Carlos firade sin 71-årsdag. Runt honom sitter personer som han lärt känna genom sin bostadssituation. Mannen med gitarr är advokat och brukar köpa *Situation STHLM*, de hemlösas tidning, av Carlos. Kvinnan närmast fönstret är advokatens hustru – tyvärr vet jag inte hennes namn eller yrke – och därefter kommer Stella som är fotterapeut. Henne har Carlos lärt känna genom att hon erbjudit hemlösa gratis fotvård. Den tomma platsen till höger om Carlos är min. Jag träffade honom året innan när jag som antikvarie på Stadsmuseet i Stockholm intervjuade personer boende på SHIS bostadsanläggningar om deras liv och erfarenheter.

På SHIS Västertorp bodde Carlos i en liten tvårumslägenhet. Väggarna var, som skymtar på fotografiet, dekorerade med fotografier och tidningsurklipp, oftast med motiv hämtade från de många utlandsresor han gjort eller från hans stora jazzintresse. Men trots sin ombonade bostad räknades Carlos som hemlös. Han tillhörde den kategori som bor på vad Stockholms stadsmission i sin beskrivning av hemlöshetssituationer kallar för ”långsiktiga lösningar”. I denna befinner sig personer ”som har missbruks- och beroendeproblematik och psykisk ohälsa” och därför blivit hjälpta av kommunen. Det rör sig om så kallade försöks- eller träningslägenheter och/eller sociala eller kommunala kontrakt, ofta förenat med tillsyn och med särskilda villkor.¹

* Fil. dr. i ekonomisk historia

1. *Hemlös 2012: Stockholms Stadsmissions årliga hemlöshetsrapport* s. 7–8. De tre övriga hemlöshetssituationerna är akut hemlöshet, institutions- och kategoriboende och eget ord-

När jag först träffade Carlos, pågick en större samtidsdokumentation kallad "Lyhört Hemmet" på Stadsmuseet och Stockholms stadsbibliotek. I detta samlades många olika aspekter på vad boende är in, varav mina intervjuer med SHIS hyresgäster var en del. Min undersökning resulterade så småningom i en bok, och i att ett stort antal utskrivna intervjuer, fotografier och andra handlingar kunde läggas till museets samlingar.² Alltsammans material som kan beskrivas som personnära och individanknutet, perspektiv som jag vill räkna till några av de kulturhistoriska museernas styrkor.

När det gäller hemlöshet finns det en omfattande litteratur. Dock tycks det som att de hemlösas egna röster, som de som kommer till uttryck i det av Stadsmuseet insamlade materialet, i stort sett saknas för åtminstone en bra bit av 1900-talet.³ Hur hade Carlos bostadssituation sett ut om han hade varit född en eller ett par generationer tidigare? Och hur ser den egentligen ut i dag?

Helt utan svar på den förstnämnda frågan behöver vi inte vara. I inledningen till sin artikel om "fyllgubbar" pekar etnologen Lars Anders Hagelin på några generella problem med Stockholms tidigaste logier för hemlösa (om jag förstår honom rätt handlar det om 1900-talets början). Dessa var inte bara allmänt nedlusade, de innehöll också allehanda andra typer av ohyra, de var dåligt uppvärmda och de gav små möjligheter till att sköta hygien. Förhållandena – och kritiken mot dem – ledde till att Föreningen Söderhem bildades 1913. Denna skulle utan vinstsyfte arbeta för att ge de behövande bättre övernattningsmöjligheter än vad de tidigare haft. Från att först ha bedrivit sin verksamhet i små lokaler kunde föreningen mot slutet av 1920-talet öppna de två ungarlshotellen

nat kortsiktigt boende. Alla uppgifter om Carlos är hämtade från min intervju med honom i Bo Larsson, *Tio levnadsberättelser: Rapport från ett annat boende*, med fotografier av Johan Stigholt (Stockholm 2013) s. 61–80.

2. Se Larsson (2013). Genom projektet kom vi också i kontakt med John Arthur Ekebert som under ett år fotograferat sin vardag som missbrukare och hemlös. Stadsmuseet köpte fotografier av honom och förlaget Stockholmia gav ut hans bok *Häll Höjden: Rapport från bottenplattan* (Stockholm 2013).

3. Inger Ström-Billing skriver i boken *Ungkarlshotell: Föreningen Söderhem, enskild filantropi och allmän socialvård 1900–1986* (Stockholm 1991) s. 11–12 att källmaterial i form av brev och dagböcker saknas från de boende på hotellen, och att det för den tidigare perioden endast finns sporadiska glimtar förmedlade av andra människor. I sammanhanget bör också nämnas Annette Rosengrens omfattande studie över hemlösa kvinnor, *Mellan ilska och hopp: Om hemlöshet, droger och kvinnor* (Stockholm 2003). Denna utfördes dock åren runt milennieskiftet 2000.

Västertorps SHIS i december 2013. Foto: Bo Larsson

Vale och Pelikanen på Norrmalm respektive Södermalm.⁴ Båda ansågs för sin tid vara moderna och ha en hög boendestandard.

På det sistnämnda hotellet – Pelikanen – fanns 428 sängplatser fördelade på 153 sovrum förutom kafé, kontor, samlingssal, särskilda sjukvårdsrum och bostäder för bland annat föreståndaren. På varje våning fanns dessutom WC, duschrum och två tvättrum med torkskåp; i källaren låg en bastu. Som mest delade åtta man på ett rum, där det nu fanns centralvärme och madrasser stoppade med kapok, inte som förr med halm. Varje gäst hölls med rena handdukar och nattskjortor och lakanen byttes var fjortonde dag.⁵

Enligt sociologen Mats Franzén, som gått igenom mantalsuppgifter från denna tid, var de boende på Pelikanen huvudsakligen män i 50-årsåldern. Sju av tio var ogifta och nästan hälften uppgav sig vara arbetslösa. Antagligen var dock fler än så utan arbete; anställning gav ett visst skydd mot anklagelser om lösdriveri. Det skyddet var troligen också orsaken till att titlar som köpman och försäljare användes: "Förmodligen har vi här att göra med några av de nasare – som vi sett var de inte sällan förtäckta tiggare – som gick runt i trappuppgångarna och sålde allt från skosnören till rakblad." Hyresgästerna hade, skriver Franzén, en "markerat subproletär profil", som han menar förstärktes av att många av de arbetslösa – "av myndigheterna betraktade som kanske inte bara 'arbetskygga' utan också kriminella" – höll sig undan mantalsskrivningen.

Utifrån två bevarade intervjuer skildrar Franzén också livet på Pelikanen. Främst utspelade det sig på eftermiddagar och nätter, eftersom hotellet öppnade först vid 16-tiden. Dagtid fick hyresgästerna vistas utomhus. Enkelrum kostade 1:20 kronor och en säng i ett fyrbäddsrum 80 öre. Betalningen skedde i entrén, där en vaktmästare satt innanför en lucka och tog emot pengarna. Ofta tycks det ha fattats en del av summan, för en byrålåda var full med skosnören, rakblad, knappar och annat som användes som delbetalning. I kafét serverades husmanskost som köttbullar och pannbiff, stekt sill och strömming.

I hotellets bastu kunde man bada på fredagarna. Maskinisten som skötte den hade även hand om lusugnen, till utseendet lik en varmvattenberedare. Gästernas kläder lades in med en stor träspade, varefter de

4. Lars Anders Hagelin, "Fyllgubbar på två ungarshotell", *Fataburen: Nordiska museets och Skansens årsbok*, (1977) 75–88, s 75; Ström-Billing (1991) s. 49 och 68–71.

5. Ström-Billing (1991) s. 71–72.

duschades med ånga. Efter avlusningen fick ägarna, som oftast saknade ombyte, ta på sig sina kläder fuktiga.

Inne på hotellet hettade det ibland till. En person som var någorlunda nykter vid ankomsten, kunde fyllna till på rummet. Troligen var det ganska lätt att ta med sig alkohol in. Bråk uppstod då och då, mellan gäster och personal men också mellan gästerna själva. Då ålåg det vaktmästaren att gå emellan, varvid också han hamnade i farozonen. Men att det ofta blev bråk berodde inte bara på sprit. Franzén pekar på att männen – som ofta inte ägde mer än kläderna på kroppen – ändå hade sin heder och ära att försvara. Det var troligen inte lätt att bo så här tätt tillsammans för den ovane.⁶

Den ovannämnda artikeln av Lars Anders Hagelin handlar också om Vale och Pelikanen. Huvuddelen av den utspelar sig på 1970-talet, ett halvsekel efter den period Franzén beskriver, men likheterna är ändå stora. I stort sett tycks det ha varit samma klientel som bodde på hotel- len.⁷ Innan han skrev sin artikel arbetade Hagelin på Vale och Pelikanen, cirka en månad på vardera. Han ville förstå det normsystem som regle- rade hyresgästernas liv, och använde därför även hotellens register eller så kallade ”spärrkort” som källmaterial. Därigenom gav han också en bild av hur livet på de två hotellen kunde te sig.⁸

Utifrån ett stickprov på 233 personer i spärrkortens listade Hagelin totalt elva förseelser som orsakat avstängning från hotellen på längre eller kortare tid. Jag ska återge några av de som förekommer flest gånger. De säger också något om hyresgästernas situation.

En av de vanligaste orsakerna till avstängning var att man häftade i skuld till hotellet. Sängplatserna var relativt dyra, och det var inte lätt för alla att få in de nödvändiga kronorna. Men kostnaderna kunde också användas som ursäkt för att avhysa besvärliga personer. Dessa avkrävdes helt enkelt logiavgiften när man visste att de saknade pengar.

Vad Hagelin kallar för extremt snusk var en annan vanlig orsak – ”Kroppens alla utsöndringar återfinns ofta i sängar, i hissar och kor-

6. Skildringen baserar sig på sidorna 254–262 i Mats Franzéns *Den folkliga staden: Söderkvarter i Stockholm mellan krigen* (1992). Citaten från s. 257.

7. Hagelin (1977).

8. Möjligen kan bilden bli lite tendentiös. Hans metod att studera spärrkort innebär att eventuella glädjeämnen riskerar att komma i skymundan. Exempel på sådana skulle kunna vara vad Hagelin kallar för gemenskapsfesterna, även om dessa ”lyser i sin torftighet” och till formen liknar ”kulhandlingar” Hagelin (1977) s. 83.

ridorer". Men för att detta skulle ligga till grund för en avstängning, krävdes upprepade förseelser. I allmänhet gjorde kamrater och personal rent efter personen, utan större åtgärder. De som spärrades från hotellet för detta var vanligen äldre personer "på förfallets yttersta kant", ofta personer som missbrukade T-sprit.

"Fysisk våldshandling" var ytterligare en frekvent anledning till avstängning. Då handlade det inte om mindre förseelser – "småsaker räknas inte på ungarshotellen" – utan om att någon blivit grundligt misshandlad. Oftast var det samma personer som stod bakom våldet. Polis behövde dock sällan tillkallas. Personalen fick hjälp av andra gäster.

"Extrem fylla" är den sista av Hagelins kategorier jag återger här. De som blev avstängda för detta var oftast yngre män som hade "en smula livsglädje eller hopp kvar". Det rörde sig som regel om nattliga fester som störde övriga gäster. "Brottet" sågs dock som mindre allvarligt, varför avstängningen i regel endast kom i fråga för ytterlighetsfall och för en kortare tid.⁹

Det verkar som att Carlos, om han hade varit född generationerna tidigare, hade haft betydligt sämre bostadsförhållanden. Hans lägenhet på SHIS Västertorp ger ett närmast idylliskt intryck jämfört med ovanstående beskrivningar av Vale och Pelikanen. Men jämförelsen kan inte dras för långt. För det första vittnade flera av mina intervjupersoner på SHIS anläggningar om bråk och busliv också i dag. Lillemor i Farsta var till exempel mycket kritisk. Enligt henne hörde fylla, slagsmål och allsköns osnyggighet till vardagen och ville man komma över narkotika var inte heller det svårt. SHIS Farsta var för Lillemor "misär, misär och åter misär".¹⁰

För det andra så ingår stödboendet på SHIS ofta i ett system som kallas för bostadstrappan. Modellen innebär att hemlösa och missbrukare genom ett skötsamt liv stegvis avancerar i sitt boende. Från tillfälliga övernattningar på härbärgen till stödboende och träningslägenheter som förhoppningsvis övergår till förstahandskontrakt. Carlos hade tidigare bott på härbärgen och när jag träffade Lillemor stod hon just i tur att få en träningslägenhet.¹¹

9. Hagelin (1977) s. 85–86.

10. Larsson (2013) s. 25.

11. Modellen med bostadstrappan har blivit starkt kritiserad både för att vara ineffektiv och för att vara ideologiskt motiverad. Se till exempel Ingrid Sahlins artikel "Bostadslöshet som politiskt resultat" i *Hemmet och bostaden. Fronesis* (2013) s. 53–64. För ett sammandrag

De nedslag över tid jag gjort ovan är således inte fullt jämförbara. För att vara det borde nog mina intervjuer ha gjorts på härbärgen av olika slag, institutioner som kanske bättre motsvarar forna tiders boendesituationer. Men exposén ger ändå en inblick i en vardag som de flesta av oss inte delar och heller inte har någon större kunskap om.

Hur såg då den nutida situationen ut för Carlos, cirka 80 år efter de av Franzén beskrivna förhållandena och cirka 35 år efter Hagelins? Som nämnts bodde han i en tvåa i ett kommunalt stödboende. Hyresvärden, SHIS Bostäder, bildades 1963 och när föreningen Söderhem upphörde 1986 övergick både Pelikanen och Vale i SHIS ägo. Under sin drygt 50-åriga existens har stiftelsen genomgått flera ideologiska och organisatoriska förändringar. En av de större är att man inte längre erbjuder korttidsboende, eller boende över natten, som äldre tiders ungarshotell gjorde. Personer i behov av sådant får vända sig till andra organisationer.

För Carlos del innebar detta att han hade ett andrahandskontrakt på sin bostad, och att han kunde förvänta sig att bo där i flera år såvida han inte direkt misskötte sig (en rimlig förtäring av alkohol var tillåten). Från SHIS sida fanns ambitionen att hyresgästerna efter fyra eller fem år skulle gå vidare till egen lägenhet, men en person jag mötte på Västertorp hade bott där i elva år.¹² I sin lägenhet hade Carlos också en toalett med dusch och i ett hörn fanns spis, diskbänk, kylskåp och frys. Ville han kunde han till reducerat pris beställa mat i bottenvåningens matservering.

Lägenheten var dock sliten och hyran hög för en man med Carlos inkomster. Han hade pension, men merparten av den – 5 700 kronor – gick till boendet. Genom att sälja *Situation STHLM* kunde han dryga ut inkomsten, av tidningens pris på 50 kronor fick han behålla hälften. Det gick dock inte alltid bra. När jag träffade honom förtvivlade han över försäljningen och frågade sig vad det tagit åt folk – ”dom köper ingenting!”

Carlos åt ofta på restaurangen i husets bottenvåning. Men även om priserna där var billiga, frestade det på ekonomin. Han beräknade att frukost och lunch under en månad skulle kosta honom runt 1 800 kro-

av hennes kritik, se Bo Larsson, ”Boendetrappa, hemkänsla och tandvård: En diskussion om hemlöshetens implikationer”, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 69 (2015) s. 72–82.

12. Formellt är tiden för boendet fyra år, men det kan förlängas upp till sju år, intervju 12 juni 2012 med Curt Hägerklo, SHIS Bostäder.

nor. När han orkade – Carlos led av en cancersjukdom – gick han hellre till föreningar som Convictus och Ny Gemenskap. Där kunde han få frukost gratis och lunch till en kostnad av tio till 15 kronor.

Det rum där födelsedagsbilden är tagen existerar inte längre. Byggnaden är riven och ersatt med ett betydligt större komplex. I samband med det flyttade Carlos från Västertorp till ett äldreboende i Enskede. Tyvärr drabbades han där av ett antal olyckor som tog på krafterna. Sommaren 2016 gick han bort och ligger begravd på Skogskyrkogården. Hans grav är namnlös och vårdas av kyrkogårdsförvaltningen.